

Edice a materiály

Film v péči cenzorů

Začíst se do denních zpráv Hlavní správy tiskového dohledu je z mnoha ohledů poučné. Denní zpráva byla jakási svodka všech zásahů učiněných daného dne či v několika uplynulých dnech, takže před čtenářem defiluje pestrá škála kauz a kauziček, povstávších z nárazu kulturních aktivit a jejich nositelů na cenzurní úřad ministerstva vnitra. Hodnota tohoto pramene spočívá mimo jiné v tom, že cenzoři své zásahy zpravidla velmi konkrétně a někdy dosti detailně argumentovali, takže lze snadno vysledovat, kudy právě vede aktuální hranice možného. Jedné takové kauze, konkrétně filmu Jána Kadára a Elmara Klose TŘI PŘÁNÍ (1958), jsme věnovali zevrubnou pozornost v minulém čísle *Illuminace*,¹⁾ stávající edice na ni volně navazuje nahlédnutím do každodenního cenzurního provozu v oblasti kinematografie a televize. Tentokrát ovšem nesledujeme cíl rekonstruovat nějaký konkrétní případ, nýbrž na více než třech desítkách případů představit způsob uvažování cenzora na sklonku padesátých let a charakter instrukcí, jimiž se řídil a jež z jeho argumentů pro jednotlivé zásahy prosvítají.

Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD) vznikla jako neveřejný orgán preventivní cenzury na základě vládního usnesení z 22. dubna 1953.²⁾ Původně byla podřízena přímo vládě, ale již v září téhož roku došlo k jejímu převedení do kompetence ministerstva vnitra. V roce 1960 představovala tato instituce podnik srovnatelný co do počtu zaměstnanců s dnešním Národním filmovým archivem – plánovaný počet pracovníků činil 123 zaměstnanců.³⁾ Tento aparát podroboval cenzurní kontrole vše, co mělo být jakýmkoliv způsobem zveřejněno, a to jak v tisku, časopisech či knižní produkci, tak i v divadle, rozhlasu, filmu či televizi. Statut HSTD ukládal ochraňovat „údaje a skutečnosti, jež obsahují státní, hospodářské a služební tajemství [...], nebo skutečnosti, jež nesmí být v obecném zájmu zveřejňovány, zvyšovat ochranu státního tajemství a odpovědnost za jeho zachování a tím přispívat k obranyschopnosti a bezpečnosti naší republiky a její socialistické výstavby“.⁴⁾ Vlastního oddělení, jež mělo v péči film, se však toto „antišpionážní“ vymezení pracovní náplně týkalo na sklonku padesátých let pramálo, jak koneckonců dokládá povaha zásahů v editovaných dokumentech. Zásahy se vesměs týkají nikoliv ochrany státního tajemství, nýbrž věcí, jež dle názoru cenzorů nemají být *ve jménu obecného zájmu* zveřejněny, neboli – týkají se péče o obraz skutečnosti.

Úzkostlivě pěstovanou vzdálenost mezi skutečností a jejím realistickým zobrazením zdůvodňovali straničtí ideologové funkcí umělecké tvorby v kulturní revoluci. Umění se mělo v první řadě podílet na výchově komunistického člověka, mělo tedy – na stylové bázi realismu – vyjadřovat

-
- 1) Srov. Ivan K l i m e š, *Filmaři a komunistická moc v Československu. Vzrušený rok 1959. Illuminace* 16, 2004, č. 4, s. 129–138; Banská Bystrica 1959. Dokumenty ke kontextům 1. festivalu československého filmu. Tamtéž, s. 139–222.
 - 2) Srov. Milan B á r t a, *Cenzura československého filmu a televize v letech 1953 – 1968*. In: *Securitas imperii*, sv. 10, Sborník k problematice vztahů čs. komunistického režimu k „vnitřnímu nepříteli“. Praha: Themis 1994, s. 5–57.
 - 3) Srov. tamtéž, s. 51.
 - 4) Tamtéž, s. 7–8.

pozitivní postoj tvůrce ke komunistickým ideálům a zobrazovat kolektivně sdílené úsilí o jejich dosažení. Opírat se přitom mělo o tematické pilíře komunistické propagandy. Vše, co stálo stranou tohoto konceptu, prohlašovali ideologové za atypické úkazy, které nejsou s to o přítomných zápasech člověka nic podstatného vypovědět. *Typické* odvozovali z komunistické doktríny, nikoliv z reálného života a v tomto smyslu také nechali pracovat cenzuru, vědomi si symbolického potenciálu obrazu. Zatímco realita je ve svém celku nepostižitelná, její obrazy celek vždy symbolizují – automaticky a spontánně tíhnou k symbolické výpovědi o celku. Tato jejich vlastnost je očekávána, vyžadována a také recipována. Pro ideology proto představovalo každé zobrazení automaticky vstup na půdu propagandy. Cenzurní zásahy v editovaných dokumentech přinášejí zcela konkrétní doklady o retušování kulturní a historické paměti, o obavách z okouzlení západním životním stylem, o strachu z uměleckých hyperbol a z odvrácené tváře reality, o ostražitosti vůči pěstování kritického ducha k režimu i o příslovečném nedostatku smyslu pro humor.

Filmovým historikům by pak nemělo uniknout, že HSTD měla pod kontrolou již proces literární přípravy filmu stejně, jako se pak vyjadřovala – v intenzivní spolupráci se IV. oddělením ÚV KSČ – k hotovému filmu, jehož uvedení bylo vázáno na její souhlas. Šlo o paralelní cenzurní strukturu, která tak zvnějšku zmnožovala kontrolu výrobního procesu filmu a „dublovala“ schvalovací řízení v rámci kinematografických struktur.

Ivan Klimeš

Archeografický úvod

Soubor výňatků z denních zpráv Hlavní správy tiskového dohledu z let 1958–1959 pochází z fondu Hlavní správa tiskového dohledu uloženého v Archivu ministerstva vnitra. Při jejich výběru jsme se zaměřili na ty pasáže, které se týkají filmu, případně televize. Časové ohraničení vyplývá z návaznosti této edice na soubor dokumentů publikovaných v *Iluminace* č. 4/2004 pod souhrnným názvem *Banská Bystrica 1959. Dokumenty ke kontextům I. festivalu československého filmu* (s. 139–222).

Denní zprávy HSTD jsou hektografem rozmnožené strojopisy psané ve standardizované formální úpravě, kterou zachováváme i v naší edici. Na zvýrazněné části textu (podtržené či psané proložené) upozorňujeme v písmenném poznámkovém aparátu, číslovany poznámkový aparát je vyhrazen editorovým komentářům, resp. vysvětlivkám. Způsob zvýraznění textu formou podtržení jsme zachovali pouze v těch případech, kdy takto cenzor vyznačoval pasáže doporučené k vyřazení (dokumenty č. 4, 7, 19, 25 a 28). Dokument č. 18 je strojopisný průklep označený v záhlaví jako „Dodatek k Denní zprávě č. 71 ze dne 4. dubna 1959 pro s. plk. J. Kotala, náměstka ministra vnitra“. Obdobně je tomu v případě dokumentu č. 30 odeslaného s denní zprávou č. 164 z 11. 8. 1959. U dokumentu č. 24, který pojednává o scénáři k hranému filmu na téma atentátu na Heydricha, je v levém horním rohu s. 1 připsáno červenou tužkou: „s. Kohout s. Hendrych zařídil zastavení filmu!“ Na první straně každé denní zprávy je vždy v záhlaví uvedeno: „MV-hlavní správa tiskového dohledu.“ Dále: „Výtisk č.“ Číslo výtisku je připsáno rukou (výtisky, z nichž je pořízena tato edice, měly vesměs č. 8). V oblasti záhlaví je vždy připojeno červené razítko „Přísně tajné“. Každá denní zpráva je v záhlaví rukopisně signována dvěma či třemi osobami, jedna šifra pravidelně náleží náčelníku HSTD JUDr. Františku Kohoutovi.

Při editorské přípravě textů jsme vycházeli ze zásad pro vydávání novodobých archivních dokumentů. Bez vyznačení jsme opravovali překlepy a interpunkce a dále chyby v psaní jmen (*Milsimr* m. *Millsimr*, *Nesveda* m. *Nezveda*, *I. Dobozi* m. *J. Dobozi*). Bez opravy jsme naopak ponechali chyby či odchylky v názvech filmů (*Varúj!* m. *Varuj...!*, *Momenty Filmového festivalu* m. *Momenty z XI. MFF*, *Co je UNESCO* m. *Proč UNESCO?*, *Kristián* m. *Kristian*, *Sopot 1957* m. *Sopot 57*, *C. K. polní maršálek* m. *C. a k. polní maršálek*). Jejich správné

znění je uvedeno většinou již v registru, všechny tituly včetně originálního názvu pak obsahuje soupis citovaných filmů umístěný na závěr edice. Do tohoto výčtu nebyly zahrnuty pouze tituly, které se nám nepodařilo filmograficky identifikovat (Pochtivý zloděj, japonský film Mladá džungle, britský dokumentární film Večerní Londýn a sovětský vojenský instrukční film Obnova železničního úseku).

I. K.

Zkratky:

BAPOZ	– Baťovy pomocné závody
DZ	– denní zpráva
fa, fy	– firma, firmy
FAB	– Filmové ateliéry Baťa
ha	– hektar
HSTD	– Hlavní správa tiskového dohledu
HSVB	– Hlavní správa Veřejné bezpečnosti
JZD	– jednotné zemědělské družstvo
kpt.	– kapitán
MFF	– mezinárodní filmový festival
MNO	– ministerstvo národní obrany
n. p.	– národní podnik
nestr.	– nestránkový
NSR	– Německá spolková republika
plk.	– plukovník
s.	– soudruh
SS	– Schutzstaffel der NSDAP
ÚV KSČ	– Ústřední výbor Komunistické strany Československa
UNESCO	– United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
VB	– Veřejná bezpečnost